

Mikenska Potnija u izvorima na pismu linear B

Od otkrića njezina imena ili naslova na pločicama koje su ispisane mikenskim pismom linear B, *po-ti-ni-ja* nije prestala intrigirati arheologe zainteresirane za kasno brončano doba u Egeidi. Nije puno vremena prošlo do trenutka kada je poistovječena s Potnijama (Gospodaricama) Homerovih epova *Ilijade* i *Odiseje*. Otvoreno je pitanje njezinih korijena te razvitka tijekom mikenskog razdoblja pa sve do klasičnoga doba. Istraživanje mikenske Potnije ne prestaje analizama pisanih izvora u obliku pločica s pismom linear B, već se zasniva i na proučavanju različitih oblika materijalne kulture, poput fresaka, pečata te ritualnih figurica. Važan je aspekt i proučavanje mikenskih svetišta unutar sistema palača, jer se time posredno razmatra i značenje religije u mikenskom gospodarstvu i društvu.

Uvod

Arheološka građa često se čini nijemom te je ponekad teško otkriti pravu dinamiku koja se krije iza naizgled statičnog materijala. Zadatak je još teži za razdoblja ljudske prošlosti iz kojih pisanih izvora nema, ili ih ne razumijemo. Upravo je zato otkriće Michaela Ventrisa promijenilo pogled na mikensku civilizaciju. Dešifriranje mikenskoga pisma linear B 1952. godine omogućilo je nove interpretacije složene građe brončanog doba u Egeidi. Ipak, tumačenje tekstova na pismu linear B ima ograničenja. Zapisi na glinenim pločicama s mikenskih lokaliteta većinom su administracijski dokumenti o protjecanju robe palačama, od dopreme do otpreme. Iako naizgled nisu raznovrsna sadržaja, iz njih se posredno mogu izvući podatci o društvenom uređenju, ponekad čak i o religijskim pitanjima. Pločice s popisima robe koja je namijenjena božanstvima bilježe mnogo njihovih imena. Za neka se smatra da su identična imenima olimpskih bogova i manjih božanstava iz kasnijeg, klasičnog perioda. Druga bi, pak, označavala bogove koji su do klasičnog razdoblja očito bili zaboravljeni ili su promijenili ime. Poneko je zabilježeno i u klasičnom periodu, ali u drukčijem kontekstu. Takva je skupina znakova koja se transkribira kao *po-ti-ni-ja*. Arheolozima i drugim poznavateljima klasične epohe riječ je bila dobro znana iz homerskih epova kao epikleza žena božanskoga, ali i zemaljskog podrijetla. *Pótnia* ondje označava gospodaricu i upotrebljava se u mnogim kontekstima. Prilikom interpretacije građe brončanog doba Egeide, Homer se često prizi-

vao kao autoritet. Stoga je utjecaj njegove uporabe naslova *po-ti-ni-ja* golem. Međutim, mikenska Potnija jedno je od najkompleksnijih pitanja u mikenskoj religiji uopće.

Potniju kao fenomen valja promatrati iz nekoliko aspekata. Prvi je mikenska religija koju je teško proučavati ne povlačeći paralele s minojskom religijom, od koje je naslijedila ikonografiju i niz drugih sastavnica, te s antičkom grčkom religijom kojoj je poslužila kao supstrat. Ipak, mikenska je religija zasebna pojava i treba je promatrati kao takvu.

Drugi aspekt je materijalna kultura. Razni umjetnički prikazi često se povezuju s konceptom Potnije koja se spominje na pločicama s pismom linear B i u kasnijim pisanim tekstovima.

Treći je ekonomski aspekt mikenske religije. Pisani podaci dostupni su ponajviše iz administrativnih tekstova koji najčešće evidentiraju robu. Stoga doprinose da se istraži kakvu je ulogu vjerska sfera imala u gospodarstvu mikenskog društva, a time i što je značila sama Potnija. Kroz taj se aspekt tumačenje Potnije može približiti tumačenjima drugih segmenata društva i udaljiti od spekulacija o podrijetlu njezinoga kulta ili o njezinome religijskom karakteru.

Potnija u pisanim izvorima

Termin Potnija uveden je u proučavanje brončanog doba Egeide i prije nego što je pismo linear B dešifrirano, preko naslova *Pótnia Therôn* (Πότνια Θηρών – gospodarica zvijeri) kojim Homer časti Artemidu (II. XXI, 470). Epikleza odgovara umjetničkim prikazima kasnoga brončanog doba na kojima je žena (ili nekoliko njih) s antitetički postavljenim životinjama. U njihovim se likovima prepoznaje homerska Gospodarica Zvijeri. Kad je Michael Ventris dešifrirao pismo linear B, na pločicama je pročitao i naslov *pótnia*. Smatralo se da su time potvrđene neke ranije hipoteze o prikazima na arheološkom materijalu.

Na pločicama s pismom linear B Potnija se uglavnom spominje u sakralnom kontekstu što ju je u brojnim interpretacijama promaknulo u vodeće mikensko božanstvo. U antičkim izvorima (Homerova i Heziodova djela) naslov *pótnia*¹ često se spominje. Pridaje se i ženskim božanstvima svih generacija i statusa u grčkom panteonu i smrtnicama.² Božičin se lik u brončanom dobu ne bi smio tumačiti antičkim derivacijama, međutim različiti njezini pridjevci na tablicama pisma linear B upućuju da možda nije bila zasebno božanstvo. Bit će poznata

¹ Različito pisanje imena ili naslova u ovome članku ovisi o kontekstu: Potnija stoji kao oznaka božanstva u zapisima na linearu B (*po-ti-ni-ja*), a *pótnia* kao naslov božice ili smrtnice u antičkim tekstovima. Usp. u kršćanskoj civilizaciji Gospa : gospa.

² THOMAS i WEDDE 2001,4.

kao *a-ta-na po-ti-ni-ja* (prema nekim interpretacijama – gospodarica Atena)³ i *da-pu₂-ri-to-jo po-ti-ni-ja* (gospodarica labirinta) u Knosu, *po-ti-ni-ja i-qe-ja* (gospodarica konja) u Pilu, *si-to po-ti-ni-ja* u Mikenima itd.⁴ Različite kombinacije s riječju Potnija zasigurno ukazuju na lokalne i regionalne osebnosti koje bi teško bile uočljive samo kroz arheološku građu.

Homer u različitim ulogama spominje više potnijâ. Najčešće su to “gospode majke” kraljevâ, kraljevičâ i drugih istaknutih junaka (Hekaba Hektorova, *Il.* VI, 264; 239; XXII, 341;352; XXIV,710; Tetida Ahilejeva *Il.* I, 357; XI, 795; XVI, 37; 51; XVIII, 35;70; XXIII, 92; XXIV, 126; *Od.* XI, 546; Andromaha Astianaktova *Il.* VI, 471; Antiklija Odisejeva, *Od.* XI, 180; 215; XIX, 462; XXIV, 333; Penelopa Telemahova *Od.* XXI, 115, pa i anonimna majka Odisejeva svinjara Eumeja koji je, zapravo, oteti kraljević: *Od.* XV, 385; 461) i kraljevni (Andromahina *Il.* VI, 413; 429; Briseidina *Il.* XIX, 291; Nausikajina *Od.* VI, 30;154). Međutim, tako se naslovljuje i majka prezrenog prosjaka i potrkala Arneja / Ira, čiji je niski društveni status stalan (*Od.* XVIII, 5). Majčinski aspekt nije potvrđen izravnim zapisom na linearu B. Ipak, pločice iz Tebe i Pila otvaraju mogućnost da se Potnija poveže s božanskim bićem *ma-ka* (majka zemlja), što daje naslutiti da je u mikenskom društvu bio zastupljen i božičin majčinski aspekt.⁵

Naslov potnija najčešće kod Homera nosi Hera (*Il.* I, 551;568; IV, 50; VIII, 198;218;471; XIII, 826; XIV, 159;197;222;263;300;329; XV, 34;49;83;100;149; XVI, 439; XVIII, 239;357;360; XIX, 106; XX, 309; *Od.* IV, 513), a po jedanput Atena (*Il.* VI, 305), Artemida (na već spomenutom mjestu kao Gospodarica Zvijeri), Heba (*Il.* IV, 2) i Enija, božica ratnog pokolja (*Il.* V, 592). Osim gore navedenog primjera Here, u Odiseji naslov nose samo nimfe: Kalipso (*Od.* I, 14; V, 149), Kirka (*Od.* VIII, 448; X, 394;549; XII, 36) i Neera (*Od.* XII, 134). Potnija je kod Homera osobno ime, no vjerojatnije je da je bila atribut gospodarica. I Heziod u Teogoniji odlikuje naslovom *pótnia* Heru (*Hes. Th.* 10), Tetidu (*Hes. Th.* 367) i Atenu (*Hes. Th.* 924-926), ali svaku samo po jedanput.⁶

U 1. tisućljeću pr. Kr. apozicijom *pótnia* označavalo se i mjesto gdje se božica štovala. Množina *Potniai* znači Demetru i Koru, pa i njihovo svetište („kod

³ Povezivanje imena *a-ta-na po-ti-ni-ja* (KN V 52) s imenom kasnije klasične božice Atene izuzetno je nespretno, dijelom zato što bi to bio jedini primjer da se u dokumentu na pismu linear B spominje vlastito božičino ime uz riječ *po-ti-ni-ja*, a dijelom i zato što nije sigurno da *a-ta-na* doista podrazumijeva božicu Atenu. Neki autori tumače riječ kao toponim koji se odnosi na grad Atenu te bi *a-ta-na po-ti-ni-ja* zapravo bila božica Gospodarica Atene. PALAIMA 2011, 53,74.

⁴ KOPAKA 2001, 18.

⁵ *Ma-ka* se na linear B tablicama smatra ekvivalentom za oblik $\mu\acute{\alpha} \gamma\tilde{\alpha}$ iz kasnijih perioda. To je oblik imena Majke Zemlje koje u klasično doba na dorskome narječju glasi *Mâtēr Gaïa*; KOPAKA 2001, 24.

⁶ THOMAS i WEDDE 2001, 4.

Gospodarica“). Sličan je koncept zamijećen i na mikenskim linear B pločicama: *po-ti-ni-ja-we-jo* označava pripadnost Potniji, tj. „Potnijino“, što se odnosi na robu koja ide svetištu.⁷

Najvažnije je pitanje je li mikenska Potnija bila jedno božanstvo s više nadležnosti koje se onda i štovalo u više svojih aspekata, ili se susrećemo s više zasebnih božanstava koja su se mogla nazvati potnijama.⁸

Pótnia kao epikleza htoničkih božanstava u antici

Jedna od očitih i gotovo neizbježnih posljedica arheološkog pristupa mikenskoj religiji činjenica je da se ona poistovjećuje s minojskom. Ipak, radi se o dvije zasebne tradicije čiji je krajnji produkt bila fuzija. Ponekad je teško odrediti je li mikenska religija homogena ili strukturirana od nekoliko paralelnih tradicija. Mnogi autori često su se okretali klasičnoj grčkoj religiji da bi interpretirali mikensku. Osim vrlo istaknute skupine olimpskih bogova, među grčkim se vjerovanjima ocrtava i skupina htoničkih božanstava. Prema nekim interpretacijama htonički bogovi klasičnoga grčkog svijeta bogovi su poljodjelstva i plodnosti mediteranskog neolitika koji su se štovali u svim mediteranskim i maloazijskim civilizacijama. Štovanje htoničkih bogova podrazumijevalo je paljevinske žrtve, žrtve ljevanice na osebnim žrtvenicima, štovanje zmija i božanstava povezanih sa zmijama.⁹ Osim oltara i osebnih žrtvovanja, prepoznatljivi simboli htoničkih božanstava su konsekrativni rogovi i zmije.¹⁰

Htonička božanstva koja su se štovala u klasično vrijeme, a mogu se uklopiti u ovakvo tumačenje, su Hekata, Perzefona, Milihij i Demetra. Iako bi prema nekim interpretacijama sva potjecala iz mediteranske neolitičke tradicije, nekima je (poput Demetre) u izmijenjenoj religiji okrenutoj panteonu Višnjih (olimp-skih) bogova istaknut bio plodonosan, dobronamjerni lik.¹¹ Kod žrtvovanja takvim božanstvima ističu se uloge krvi i ljevanica u uskoj vezi sa zemljom, te zemljani oltari. Sve se to, prema nekim autorima, događa zbog tradicije baštijnene iz ranijih epoha, kad su ta božanstva izvorno bila zaštitnici zemljoradnje i plodnosti. Varijante su starih božanstava Zemlje pa ne čudi da su neka, poput Perzefone, i vladari podzemlja. Izdvojiti ćemo nekoliko primjera iz arhajske grčke religije. Iz Odiseje znamo da je za komunikaciju s mrtvima potrebno iskopati rupu u zemlji te izvršiti žrtvu ljevanicu, a zatim nad jamom zaklati biranu žrtvenu životinju (X 517-540, XI 23-50) „da se duše mrtvih napiju krvi koja će im

⁷ KOPAKA 2001, 19.

⁸ LUPACK 2010, 271.

⁹ MILIĆEVIĆ 1987, 100-108.

¹⁰ MILIĆEVIĆ 1987, 106.

¹¹ Ibid., 110.

vratiti sjećanje na život¹². Povezanost obreda sa Zemljom još se jače očituje u specifičnim žrtvenicima koji se izrađuju da bi se komuniciralo s herojima i podzemnim bogovima ili da bi im se prinijela žrtva. Svjedočanstva se mogu naći u svim antičkim tekstovima koji se odnose na navedenu epohu, pa tako i u šestoj knjizi Vergilijeve *Eneide*, kad Eneja silazi u svijet mrtvih, te u spjevu *Argonautica* Valerija Flaka, kad Mops žrtvuje podzemnim bogovima (*Val. Fl. III, 425-7*). Ondje saznajemo da se imena htoničkih božanstava nisu spominjala, zato što nisu bila poznata ili jer se nisu smjela spominjati.¹³ Demetra je postala olimpskom božicom zbog plodonosnog i terestričkog aspekta, što su neke od htoničkih osobina. J. Chadwick smatrao je¹⁴ da *Da* označava zemlju, te da ranija verzija Demetrina imena – *Damater* (*Da mater*) znači „Majka Zemlja“. Njezina veza s Potnijom postat će jasnija spomenemo li tablicu iz Tebe (TH Of 26)¹⁵ na kojoj je zabilježeno darivanje Potniji. Relevantna bi bila činjenica da se područje u blizini beotske Tebe u klasičnom grčkom razdoblju nazivalo *Potniai*, odnosno „Dame“, „Gospodarice“.¹⁶ Te su Potnije klasični Grci prihvatili kao Demetru i njezinu kćer Perzefonu. Kult božica koje su u klasičnom periodu poprimile taj identitet može biti nastavak kulta Majke Zemlje koji je dominirao Egeidom od duboke prapovijesti.

Zapisi na pločicama s pismom linear B dokazali su da je u mikenskom religijskom sustavu postojala većina olimpskih bogova. Neka od potvrđenih imena su Zeus, Posejdon, Hera, Dioniz, Hermo, Artemida te, možda, i Atena Potnija.¹⁷ Treba primijetiti da nema Demetre, čiju bismo prisutnost u mikenskom periodu očekivali zbog njezine naravi (božica žetve, plodnosti i životnog ciklusa). Zbog toga neki autori gledaju Potniju kao božanstvo koje je pokrivalo tu ulogu, naročito kao *sitôn pótnia* (*si-to po-ti-ni-ja*), tj. Gospodarica Žita na pločici iz Mikene (MY Oi 701), možda prikazana na freski iz mikenske sobe fresaka (Sl. 1).¹⁸

Potnija na pločicama s pismom Linear B

Bilo bi teško reći da je intenzivno proučavanje mikenskih tekstova značajnije promijenilo gledanje na religiju mikenskog svijeta, ali je činjenica da su danas promišljanja o njoj na puno čvršćem tlu. U literaturi se često navodi primjer boga Dioniza. Smatralo se da se njegov kult nije mogao pojaviti tijekom brončanog

¹² Ibid., 103.

¹³ MILIĆEVIĆ 1987, 101.

¹⁴ CHADWICK 1976, 87.

¹⁵ Ibid., 92.

¹⁶ Ibid., 93.

¹⁷ PALAIMA 2008, 348-349.

¹⁸ PALAIMA 2008, 349-350.

doba i datiralo ga se znatno kasnije. Dionizovo ime u dokumentima na pismu linear B otklonilo je svaku sumnju i svrstalo ga u krug bogova klasičnog perioda koji podrijetlo, barem imena, vuku još iz kasnog brončanog doba.¹⁹

Riječ Potnija također se u dokumentima na pismu linear B spominje sa značenjem „gospodarica“. Obično je u paru s drugom riječju koja u genitivu kazuje čime Potnija gospodari. Tek u nekoliko slučajeva stoji samo Potnija, bez ikakve apozicije. Njezina se kompetencija može raščlaniti u tri segmenta, prema onome što joj je podvrgnuto.

U prvoj su skupini razni objekti. U Mikeni je zabilježena kao *si-to-po-ti-ni-ja* (MY Oi 701) ili gospodarica žita, na pločicama iz Pila kao *po-ti-ni-ja i-qe-ja* (PY An 1281), točnije gospodarica konja.

U drugoj su skupinu toponimi koji vjerojatno označavaju Potnijina svetišta. Među najpoznatijim primjerima su *e-re-wi-jo po-ti-ni-ja* (PY Vn 48), *ne-wo-pe-o po-ti-ni-ja* (PY Cc 665) i *u-po-jo po-ti-ni-ja* (PY Fr 1225, PY Fr 1236).²⁰ Na jednom od svojih spominjanja u Knosu (KN Gg 702) ona je *da-pu₂-ri-to-po-ti-ni-ja*. Zbog sličnosti *da-pu₂-ri-to* : *labyrinthos* tumači se da termin označava Gospodaricu Labirinta.²¹ Potnija se pojavljuje i kao gospodarica većih geografskih cjelina, npr. *Po-ti-ni-ja a-si-wi-ja* (PY Fr 1206), gospodarica Azije.²² To je zabilježeno na pločici iz kraljevske palače u Pilu gdje su nađene i pločice s imenima radnika koji su podrijetlom, smatra se, bili s prostora mikenskog utjecaja u Aziji.²³ Možda je Potnija kao zaštitnica Azije stigla upravo s ljudima koji se spominju u administrativnim tekstovima.

U treću skupinu mogli bismo svrstati ostale Potnijine spomene. Pojavljuje kao gospodarica nekih svečanosti, a njezin naslov u genitivnom obliku *po-ti-ni-ja-we-jo* („Potnijin“) označava pripadnost radnika njezinim radionicama.²⁴ U tu skupinu moguće je svrstati i sva ona spominjanja Potnije u kojima još uvijek nije jasno što ona zapravo određuje. Jedna od tablica iz Pila donosi natpis *wa-na-so-i po-ti-ni-ja* (PY Fr 1235). Termin *wa-na-so-i* nije filološki jasan, ali se pojavljuje u drugom kontekstu kao *wa-na-ka-te wa-na-so-i* (PY Fr 1227). S druge strane termin *wa-na-ka-te* može se prevesti kao dativ imenice *wanax* (dat. wanaksu). Kako je poznato da *wanax* (kod Homera *Ynax*) označava mikenskog kralja, postavlja se pitanje misli li se ovdje na božanskog ili ljudskog kralja. U tom kontekstu mogli bismo se zapitati označava li sintagma *wa-na-so-i po-ti-ni-ja* božansku Potniju kakvu smo svi navikli gledati ili je moguće da ona ovdje predstavlja zemaljsku

¹⁹ HILLER 2011, 169-212.

²⁰ HILLER 2011, 188-189.

²¹ CHADWICK 1976, 92.

²² CHADWICK 1976, 92-93; MORRIS 2001.

²³ EFKLEIDOU 2002-2003, 14.

²⁴ CHADWICK 1976, 92-93.

kraljicu. Kralj i kraljica bili bi u tom slučaju ljudski predstavnici božanskog para na zemlji i, uz dodatak drugih funkcija, vjerojatno bi bili združeni u nekom obliku svetog braka.²⁵ Pretpostavku može potkrijepiti kulturna praksa kasnijeg, klasičnog perioda u Ateni, gdje su se svećenica bazilina i arhont bazilej (ἄρχων βασιλεύς) smatrali utjelovljenjima boga Dioniza i njegove nevjeste.²⁶

Na tablicama iz Knosa i Pila Potnija je na istim popisima s Posejdom. Neki autori otčitavaju iz toga bliskost dvaju božanstava. U literaturi se Posejdon često navodi kao glavno božanstvo palače u Pilu. Iz iste je palače čak dvanaest spomena Potnije u različitim kontekstima, a na pločicama s linear B pismom iz Pila zabilježen je i veliki broj Potnijinih obližnjih svetišta. Njezin naslov, indoeuropskog podrijetla, poistovjećuje se s riječju „gospodarica“, a neki autori smatraju da se i Posejdonovo ime može tumačiti istom etimologijom i gledaju ga kao Potnijina partnera. Jedan je od glavnih argumenata što se i Posejdon i Potnija nazivaju gospodarima konjâ.²⁷ U dokumentima na pismu linear B spominje se i ime božice *po-si-da-e-ja* (PY Tn 316), koju mnogi smatraju Posejdonovom božanskom partnericom.²⁸ Pobornici prvoga tumačenja otklanjaju drugo argumentom kako se iz pločica na pismu linear B vidi da je *po-si-da-e-ja* božanstvo nižeg ranga i podređene uloge.²⁹

PO-TI-NI-JA – gospodarica ekonomije

Nedugo nakon dešifriranja pisma linear B uočeno je da se na pločicama s popisima radnika iz palače u Pilu neki označavaju kao *po-ti-ni-ja-we-jo* (PY Jn 310, PY Jn 431). John Chadwick i Michael Ventris preveli su to kao „Potnijini“.³⁰ Smatrali su da su oni pripadali boginji Potniji. Ta je interpretacija otvorila brojna pitanja o ustroju mikenskih palača, o položaju religije u mikenskim državama/državi te o odnosu između palača i vjerskih struktura. Bliska povezanost religijske i ekonomske sfere utvrđena je na Cipru, Kreti i u kopnenoj Grčkoj, a dokazi su govorili u prilog povezanosti svetišta i radionica. U razrješavanju tog pitanja pomažu arheološki dokazi i pločice na pismu linear B. Upravo je *po-ti-ni-ja* uvelike pomogla rasvjetljavanju odnosa između mikenskih palača i svetišta.

Primjer koji dobro prikazuje Potnijinu ulogu u mikenskom gospodarskom sustavu tablice su iz Knosa na kojima se Potnija spominje kao skupljačica ovaca (KN DI 930, 933, 946, 950, 7503). Ovce zasigurno nije skupljala sama božica, već

²⁵ Neki ovaj događaj povezuju sa svetkovinom koja se u dokumentima na pismu linear B spominje kao *re-ke-e-to-ro-te-ri-jo*.

²⁶ HILLER 2011, 188-189.

²⁷ TRŮMPY 2001, 419-421.

²⁸ HILLER 2011, 189.

²⁹ TRŮMPY 2001, 420.

³⁰ VENTRIS i CHADWICK 1956, 406.

su to obavljali službenici njezina svetišta. Iako se po pločicama vidi da je palača pratila kretanje istih ovaca, a možda i očekivala svoj dio kao prinos svetišta palači, očito je da su one primarno namijenjene službenicima Potnijina svetišta. Postoje i pločice koje upućuju na skupljanje robe isključivo za potrebe palača, stoga je vrlo vjerojatno da su institucije palače i svetišta imale razdvojena gospodarstva. Potnija u Knosu nije skupljala samo ovce, već i gotove proizvode od ovčje vune, a neke radnice zabilježene na pločicama iz Knosa označene su kao Potnijine (KN G 820).³¹ Slično je s lijevačima bronce iz Pila. Na pločicama (PY Jn 310, 431) su odvojeni od ostalih radnika palače, što upućuje na njihov poseban status.³² Pločice pokazuju da su svetišta samostalno vodila gospodarske djelatnosti, pa tako i proizvodnju. Velik broj radnika koji su nazvani Potnijinima djelovao je u radionicama. Tekstovi s pločica pokazuju da ih je nadzirala palača, ali je njihova uloga očito bila i religijska. Zanimanja Potnijinih radnika pojavljuju se i na tablicama svjetovnog sadržaja, ali bez Potnijina imena. Možda su Potnijini radnici istovremeno bili svećenici čiji se posao smatrao svetim. Mogli su biti razmješteni u različite radionice pod Potnijinom zaštitom. Iščitavanje pilske pločice PY An 1281 (o njoj detaljnije u nastavku) pokazuje da su nadzornici radionica bili kulturni službenici.

Zbog oskudnih podataka teško je shvatiti odnos između sekularne i religijske sfere mikenskoga društva, a može ga se interpretirati na više načina. Religijsku ulogu Potnijinih radnika teško je odrediti, ali se može pokušati interpretirati njihovo gospodarsko značenje u obje sfere. Odgovor na pitanje zašto su označeni Potnijinima rasvjetljuje odnose palača i svetišta.³³ Jedna je opcija da je radnike plaćala palača, a da su oni pod nadzorom kulturnog osoblja samo proizvodili robu koja se isporučivala za potrebe svetišta. U tom bi slučaju palača bila nadređena svetištu i kontrolirala bi njegove poslove. Druga je opcija da svetišta nisu imala vlastite proizvodne pogone, pa su dio svojih radnika slala u svjetovne radionice gdje su proizvodili za potrebe svetišta. Palača bi tada djelomično nadzirala svetišta i ubirala neki oblik poreza kad bi radnici dovršili posao. I po toj, a pogotovo po slijedećoj opciji svetište bi kroz trgovinske odnose razvijalo samostalno gospodarstvo, neovisno o palači. Treća opcija je da su svetišta imala vlastite radionice, da su bila potpuno samostalna i neovisna. Potnijini radnici bi se u palači pojavili razmjenom vrijednosti: svetište bi radom svojih ljudi uzvraćalo palači za usluge ili robu. Ta je, pak, opcija dobro potkrijepljena dokazima iz drugih administrativnih tekstova.³⁴

Pilske pločice pokazuju nekoliko slučajeva kad su se interesi palače sukobili s interesima svetišta. Na nizu knoskih i pilskih tablica spominju se «sluge bogova» (KN DI 930, 933, 946, 950, 7503; KN G 820; PY Jn 310, 431; PY Un 249) koji se

³¹ LUPACK 1999, 25-27.

³² LUPACK 1999, 27.

³³ LUPACK 1999, 25-27.

³⁴ Ibid., 27.

u velikom broju pripisuju Potniji. Posjedovali su značajne površine zemlje koju je nadzirala palača. Najveća površina naznačena na tablicama nalazila se u blizini Potnijina svetišta Pakijane. Na jednoj pilskoj pločici (PY Ep 704; možda i PY Eb 339 te PY Eb 409) spominje se Erita koja je vjerojatno bila Potnijina svećenica. Sukobila se oko zemlje sa zajednicom (*damos*). Neki su stručnjaci tumačili da je Erita odbijala platiti porez jer je zemlju shvaćala svojom, što zajednici nije odgovaralo. Reklo bi se da je zajednica vezana uz palaču htjela ubirati namet i od svetišta. Ako je, pak, Potnijino svetište u Pakijani imalo vlastitu zemlju, vjerojatno je bilo i gospodarski samostalno i posjedovalo je vlastiti sustav prikupljanja i re-distribucije dobara koji nije bio vezan uz palaču. Primarna svrha sustava mogla je biti da se prikupe sredstva za održavanje svetišta i njegovih djelatnika, a zatim i da se održi i uveća prestiž koji su imali kao posrednici između čovjeka i božanstva.³⁵

Na jednoj pilskoj pločici (PY An 1281) Potnija je u dva različita reda označena dvama različitim pridjevima, prvi puta kao *po-ti-ni-ja i-qe-ja* (Konjska Gospodarica), a drugi kao *J-a-ke-si po-ti-ni-ja*.³⁶ Drugi red teksta upućuje da se tablica nalazila u Potnijinome svetištu na koje se odnosi. Kako je nađena u sjeverozapadnoj radionici u Pilu, moguće je da se odnosi upravo na nju. Potpora je pretpostavci što su u toj radionici pronađeni tragovi popravka i proizvodnje kolâ u koja su se uprezali konji. Sakralna komponenta Potnijinih radionica dokazana je podacima s tablica koje bilježe proizvodnju odjeće za svećenike i svećenice također u lokalnim radionicama.³⁷ Neki znanstvenici pokušali su lingvistički razlučiti svjetovne radionice od sakralnih, pa su predložili tumačenje da od dvije mikenske riječi za kuću *do* označuje svjetovnu, a *wo-ko* (klas. *oEkoj*, **woikos*) sakralnu kuću. Tako se naziva i mjesto gdje Potnija prima darove u vuni (PY Of 36).³⁸

Iz izvora na pismu linear B čini se da su kulturni službenici bili povezani s tekstilnom i agrikulturalnom proizvodnjom, s uzgojem životinja te s proizvodnjom ulja i mirisa. Dobra proizvedena u Potnijino ime vjerojatno su služila za održavanje njezinih svetišta i djelatnika, a jačanje proizvodnje moglo je jačati Potnijin status u cijelome društvu.³⁹ Potnijina važnost rasla bi s važnošću posvećenih joj radionica, dajući joj sve veću ulogu u zajednici i u njezinim religijskim nazorima.

Likovni izvori o Potniji

Mikenska je umjetnost veliki dio svojega izraza preuzela od minojske. Umjetnički prikazi na freskama, pečatnjacima i drugim predmetima vezani su i uz religiju.

³⁵ LUPACK 1999, 26.

³⁶ *J-a-ke-si* je vjerojatno toponim.

³⁷ Ibid., 27-28.

³⁸ LUPACK 1999, 28.

³⁹ Ibid.

Sredinom 19. stoljeća termin *Πότνια Θηρῶν* (gospodarica životinja) počeo se koristiti za lik najčešće gole žene koja je okružena parom sučeljenih životinja ili, pak, svakom rukom drži po jednu životinju. Uvriježeno je mišljenje da ženski lik u sredini prikazuje božanstvo koje simbolizira kontrolu, tj. vlast nad životinjama. Takvi prikazi, pretežno na pečatnjacima, česti su u umjetnosti brončanog doba Egeide, a kasnije su usvojeni i u umjetnosti grčkog željeznog doba.⁴⁰ Za stvaranje božanskog ženskog lika u skladu sa svojom simbolikom, estetikom i modom (primjerice, haljina otvorena u području grudi) Minojci su vjerojatno preuzeli i prilagodili mezopotamsku i maloazijsku koncepciju prikazivanja božice/gospodarice (zvijeri).⁴¹ Minojsku su koncepciju preuzeli Mikenjani.

Prikazi u obliku figurica, na pečatnjacima, freskama i dr. nađeni su u nekim mikenskim lokalitetima. Najčešći su na pečatnjacima gdje je urezan dominantni ženski (Sl. 2a) ili, rjeđe, muški lik (Sl. 2b). Na pečatnjacima se prikazuju i povorke ili žrtvovanja (Sl. 3d; 4a, b). Kad sudjeluju dva ili više ženskih likova, Potnija se izdvaja po simbolima moći (Sl. 4a) ili nije među njima.⁴² Na tim su prikazima često snopovi žita koji rastu sa strane ili ih u rukama drže žene, možda svećenice. Glasovita freska iz kulnog centra u Mikeni prikazuje tzv. „Potniju *sitōn*“ (lin. B. *si-to* = žito), odnosno, ženski lik u klasičnoj pozi Gospodarice Zvijeri, ali sa snopovima žita u rukama (Sl. 1). Iako se taj prikaz u literaturi često navodi, zasad nema opsežnijih rasprava o njemu, samo se navodi da vjerojatno prikazuje Potniju kao gospodaricu žita, tj. uroda i Zemlje.⁴³ Ženski likovi ne moraju uvijek biti božice, već mogu biti i svećenice božanstava na koja upućuje kontekst ili obične smrtnice, možda štovateljice istog božanstva.

Potnija se kao Gospodarica Životinja prikazuje u dvije vrste kompozicija. U prvoj „kontrolira“ životinje ne dodirujući ih (Sl. 3a, b, c; 4d, e). U drugoj podčinjava ih fizičkom silom držeći ih za neki dio tijela (Sl. 4c).⁴⁴ Nadalje, na prikazima se često vidi „zmijska kruna“ na glavi središnjeg lika (Sl. 3a, b, c; 4d, e), a nešto rjeđe i dvostruka sjekira, tj. *labrys* (Sl. 3a, d; 4a, d). Ta simbolika dodatno upućuje na njegovu božansku narav.⁴⁵ U cjelokupnome zasad poznatom inventaru uz Potniju se prikazuju lavovi, grifoni, dupini i ptice.⁴⁶ Na najpoznatijoj minojskoj figuri gospodarice zvijeri (*Πότνια Θηρῶν*) iz Knosa, tzv. Zmijskoj božici (Sl. 5) karakteristična je minojska odjeća, a sam stav božice s uzdignutim rukama i zmijama sugerira

⁴⁰ BARCLAY 2001, 373.

⁴¹ O tamošnjim koncepcijama usp. ovdje, članak J. Osterman.

⁴² BARCLAY 2001, 378-379.

⁴³ CHADWICK 1976; THOMAS & WEDDE 2001; MORRIS 2001; PALAIMA 2008; LUPACK 2010.

⁴⁴ BARCLAY 2001, 378.

⁴⁵ Ibid., 378.

⁴⁶ Ibid., 378-379.

epitet *Thērôn*, kao i na svim ostalim prikazima Potnije u kombinaciji sa životinjama.⁴⁷ Samo na temelju materijalnih dokaza ne možemo potpuno shvatiti mikenski religijski sustav, pa niti simboliku svakog pojedinog lika. Stoga je teško utvrditi kakvu simboliku ima koja vrsta životinja i kakve je konotacije podrazumijevala.

Uzevši u obzir nastavak mikenske predaje u kasnijem grčkom periodu J. Chadwick je iznio možda najzanimljiviju pretpostavku o prikazivanju ovoga božanstva, napisavši da su barem neke ksoane (grč. *xòanon*, *tò*, pl. *xòana*, drveni kipovi božanstava za koje se u klasično doba isticalo da su vrlo stari i smatralo ih se velikim svetinjama) rađeni još u vrijeme, tada već zaboravljene, mikenske civilizacije.⁴⁸ Ako je ispravno pretpostavio, takve statue mogle su prikazivati Potniju jednako kao i Atenu, Demetru, Perzefonu (Koru) ili Artemidu.

Zaključak

J. Chadwick, jedan od najboljih poznavatelja pisma linear B, napisao je: „Teškoća interpretiranja nijemih arheoloških nalaza nigdje nije velika kao u području religije“.⁴⁹

Tko je zapravo Potnija? Ima li ih više ili je samo jedna? Je li to ime ili naslov božanstva? Brojna su pitanja o kojima su znanstvenici raspravljali i još će dugo raspravljati. Bogatstvo arheoloških rasprava koje je potaknula figurica dame sa zmijama omogućilo je da se bolje razumije religija brončanog doba Egeide. Postojecivalo ju se s Potnijom, pa je Homerova gospodarica zvijeri (*Πότνια Θηρῶν*) postala gospodaricom zmija s Krete, premda prikaz dame sa zmijama, patkama, žitom i drugim nikada nije izravno povezan s nekim natpisom na pismu linear B koji bi potvrdio da je to upravo Potnija. Veza između predmeta materijalne kulture i slikovnih prikaza s natpisom *po-ti-ni-ja* na pločicama linear B pisma interpretativni je konstrukt generacija arheologa i za sada ostaje u sferi spekulacije. Ne može se dokazati da figurice prikazuju božanstvo, no teško je zaobići činjenicu da su često povezane s konsekrativnim žrtvenicima i da je poseban odnos između ženskih osoba koje prikazuju i zmijâ. Uz ime Potnija na tablicama s pismom Linear B uz riječ *po-ti-ni-ja* nikad ne nalazimo i drugo, vlastito ime božanstva kao što je to slučaj kod Homera.⁵⁰ Potnija će ostati Potnija, gospodarica, dama.

Sudeći prema pločicama na pismu linear B, Potnija je veliki fenomen mikenske civilizacije i tako je treba promatrati. Možda vuče podrijetlo iz pradavnih vremena zemljoradničkog Sredozemlja, njezini se prežitelji vide i u klasično doba, ali je u svojoj punini samostalan i neovisan fenomen kasnoga brončanog doba.

⁴⁷ Vidi sliku br. 5 ovdje u članku Helene Tomas.

⁴⁸ CHADWICK 1976, 101.

⁴⁹ CHADWICK 1976, 84.

⁵⁰ O primjeru *a-ta-na po-ti-ni-ja* s pločice KN V 52 v. naprijed, bilj. 3.

*Sl. 1. Žena koja drži žitno klasje, možda si-to po-ti-ni-ja, Gospodarica Žita.
Freska iz Mikene. Chadwick 1997, 94*

*2a Ženski lik. Fotografija pečatnjaka
(Pini 1980, 240, kat. br. CMS X 270)*

*2b Muški lik između dvije sučeljene
fantastične životinje.
Benaki museum, Atena (Pini 1975,
156, kat. br. CMS V 201)*

3a Ženski lik među sučeljenim lavovima. Nacionalni muzej, Atena (Matz i Biesantz 1964, 163, kat. br. CMS I 144)

3b Ženski lik među sučeljenim grifonima. Ashmolean museum, Oxford (Pini i Müller 2009, 496, kat. br. CMS VI 314)

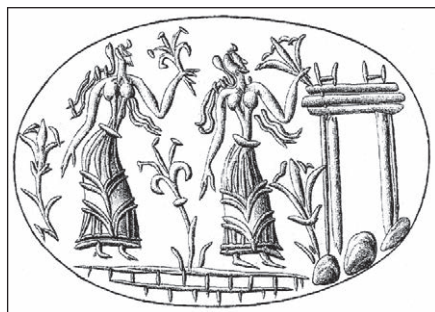
3c Ženski lik među sučeljenim grifonima. Arheološki muzej, Rod (Pini 1975, 524, kat. br. CMS V 654)

3d Dvije ženske i jedna muška osoba. Nacionalni muzej, Atena (Matz i Biesantz 1964, 142, kat. br. CMS I 126)

4a Tri ženske osobe. Nacionalni muzej, Atena (Matz i Biesantz 1964, 30, kat. br. CMS I 017)

4b Dvije žene s ljiljanima u ruci. Pečatni prsten. Arheološki muzej, Nemea (Pini 1993, 115, kat. br. CMS VS1B 113)

4c Žena drži jarca za rogove.
Gradski muzeji, Berlin
(Antička zbirka, Pini 1988, 40,
kat. br. CMS XI 027)

4d Ženski lik među sučeljenim gri-
fonima. Arheološki muzej, Iraklion
(Pini 1984, 74, kat. br.
CMS II,3 063)

4e Ženski lik među sučeljenim
lavovima. Ashmolean museum,
Oxford (Pini i Müller 2009, 498,
kat. br. CMS VI 316)

Sl. 5. Božica sa zmijama (Hafner 1969, 21)

Bibliografija

- BARCLAY, Alison. 2011. The Potnia Theron Adaptation of a Near Eastern Image, u: LAFFINEUR, Robert i HÄGG Robin (ur.). 2011, 373-386.
- CHADWICK, John. 1976. *The Mycenaean World*, Cambridge.
- EFKLEIDOU, Kalliopi. 2002-2003. The Status of „Outsiders“ within Mycenaean Pylos: Issues of Ethnic Identity, Incorporation and Marginality, *Minos* 37-38, 1-23.
- HAFNER, German. 1969. *Kreta i Helada*. prevela Snješka KNEŽEVIĆ, Rijeka.
- HERODOT 2007. *Herodot. Povijest*. Preveo i priredio Dubravko ŠKILJAN, Zagreb.
- HILLER, Stefan. 2011. Mycenaean Religion and Cult, *A Companion to Linear B: Mycenaean Greek Texts and Their World*. vol. 2, ur. Yves DUHOUX i Anna Morpurgo DAVIES, Louvain, 169-212.
- HOMER 2003. *Homer. Odiseja*. Preveo i protumačio Tomo MARETIĆ, pregledao i priredio Stjepan IVŠIĆ, Zagreb.
- KOPAKA, Katerina. 2011. A Day in Potnia's Life. Aspects of Potnia and Reflected Mistress Activities in the Aegean Bronze Age, u: LAFFINEUR, Robert i HÄGG Robin (ur.). 2011, 15-27.
- KSENOFONT 2001. *Ksenofont. Grčka povijest*, prevela i priredila Ana GALJANIĆ, Zagreb.
- LAFFINEUR, Robert i HÄGG Robin (ur.). 2011. *Aegaeum 22 – POTNIA. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age*, Liège.
- LUPACK, Susan. 1999. Palaces, Sanctuaries, and Workshops: The Role of the Religious Sector in Mycenaean Economics, *Rethinking Mycenaean Palaces: New Interpretations of an Old Idea*, Michael L. GALATY i William A. PARKINSON (ur.), Los Angeles, 25-34.
- LUPACK, Susan. 2010. Mycenaean Religion, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, Eric H. CLINE (ur.), Oxford, 263-276.
- MATZ Friedrich i BIESANTZ Hagen (ed.). 1964. *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel*. Band I. *Die Minoischen und Mykenischen Siegel des Nationalmuseums in Athen*, Berlin.
- MILIĆEVIĆ, Marina. 1987. Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras, *Opuscula Archaeologica*, 11-12, 99-130.
- MORRIS, Sarah. 2011. Potnia Aswija: Anatolian Contributions to Greek Religion, LAFFINEUR, Robert i HÄGG Robin (ur.). 2011. 423-434.
- PALAIMA, Thomas G. 2008. Mycenaean Religion, *The Cambridge Companion to The Aegean Bronze Age*, SHELMERDINE Cynthia W. (ur.), Cambridge, 342-361.
- PALAIMA, Thomas G. 2011. Euboea, Athens, Thebes and Kadmos: The Implications of the Linear B References, *Euboea and Athens – Colloquium in Memory of Malcolm B. Wallace*, David W. RUPP i Jonathan E. TOMLINSON (ur.), Atena, 53-75.
- PAUZANIJA 1989. *Pauzanija. Vodič po Heladi*, preveo i komentarom popratio Uroš PASINI, Split.
- PINI, Ingo (ed.). 1975. *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel*. Band V, Teil 1-2. *Kleinere Griechische Sammlungen*, Berlin.

- PINI Ingo (ed.). 1980. *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel*. Band X. *Die Schweizer Sammlungen*, Berlin.
- PINI Ingo (ed.). 1984. *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel*. Band II, Teil 3. *Iraklion Archäologisches Museum*, Berlin.
- PINI Ingo (ed.). 1988. *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel*. Band XI. *Kleinere Europäische Sammlungen*, Berlin.
- PINI, Ingo (ed.). 1993. *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel*. Band V. *Kleinere Griechische Sammlungen. Supplementum 1B*, Berlin.
- PINI, Ingo i MÜLLER Walter (eds.). 2009. *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel*. Band VI. *Oxford – The Ashmolean Museum*, Mainz.
- THOMAS, Carol i WEDDE, Michael. 2011. Desperately Seeking Potnia, u: LAFFINEUR, Robert i HÄGG Robin (ur.). 2011, 3-14.
- TRÜMPY, Catherine. 2011. Potnia dans les tablettes myceniennes: quelques problemes d'interpretation, LAFFINEUR, Robert i HÄGG Robin (ur.). 2011, 411-421.
- VALERIJE FLAK 1963. *Valerius Flaccus. Argonautica*, na engleski preveo John H. MOZLE, London.
- VENTRIS, Michael i CHADWICK, John. 1956. *Documents in Mycenaean Greek: Three hundred selected tablets from Knossos, Pylos and Mycenae*, Cambridge.

Potnia in Linear B inscriptions

Potnia is predominantly mentioned on Linear B tablets, out of which nothing can be explicitly known about her role and influence on Mycenaean society, due to the tablets' administrative nature. Potnia is also mentioned in Homer's epic poems and later ancient sources, where the term denotes a mistress and mother – most often being an attribute of goddesses, but also of mortal women. When studying Potnia, it is important to take into consideration Mycenaean sanctuaries inside the palace system. These pose a question of the meaning of religion in Mycenaean economy and society, and the meaning of the goddess herself. Potnia can be found in both Mycenaean and Minoan art – in figurines, frescoes, sealings and other usage-items. The manner of depicting Potnia indicates outside influences and ideas that could have had a role in her creation, which brings up the questions of her origin, and development in Mycenaean civilization and after it. Was her name an attribute to individual goddesses in the classical antiquity, or was she a chthonic deity in the Mycenaean period and was recognized as such in later times? Did Potnia, perhaps, represent something incomprehensible to us, without any parallels with known phenomena?

Key words: The Aegean, Bronze Age, Linear B, Potnia, chthonic deity
Ključne riječi: Egeida, brončano doba, Linear B, Potnija, htoničko božanstvo

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 46

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2014.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 46

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Vlatko Previšić

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb

Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Ivanka Cokol

Lektura

Jadranka Brnčić

Tisak

Web2tisak, Zagreb

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*